

Романюк В.А.

Хмельницький університет управління та права

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЗОВНОЇ ДАВНОСТІ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СУБ'ЄКТИВНЕ ПРАВО ОСОБИ

У статті досліджуються особливості реалізації права сторони спору на звернення про застосування позовної давності. Автор визначає виключну компетентність суду на застосування позовної давності. Також здійснено обґрунтування недоцільності її застосування іншими юрисдикційними та неюрисдикційними органами. Критиці піддане законодавче визначення граничного моменту подання особою заяви про застосування позовної давності, яке здійснюється у процесуальному порядку та суперечить положенням Цивільного процесуального кодексу України. У статті автор визначає, що об'єктом позовної давності є право на позов у матеріальному розумінні – це право на примусове здійснення вимоги позивача через суд.

Ключові слова: позовна давність, вимоги, суб'єктивне право, сторони спору, право на позов.

Постановка проблеми. Ефективність захисту цивільних прав часто залежить від того, чи не зятягувала особа з реалізацією свого права на захист, насамперед у випадках, коли особа звертається за примусовою реалізацією свого порушеного права через суд. Це залежить від дотримання особою передбаченого законодавством строку позовної давності. Адже значення позовної давності полягає в тому, що саме цей інститут цивільного права є однією з гарантій захисту прав і обов'язків особи за національним законодавством України, а саме – визначає стабільність цивільно-правових відносин, виховує та дисциплінує учасників цивільно-правових відносин, є стимулом до активного використання ними власних прав, а з іншої сторони – зміцнює договірну дисципліну. Відповідно, якщо особа не дотрималася цього строку на свою користь, вона може втратити своє право на примусовий захист свого порушеного права зі сторони юрисдикційного органу. Проте, законодавець не передбачає конкретизації процедури та правил застосування позовної давності, яке регулюється лише загальними засадами цивільного права та правилами обчислення строків. Таким чином, виникає потреба у визначенні та обґрунтуванні основних правил та особливостей застосування позовної давності судами, які передбачені нормами матеріального та процесуального права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Позовна давність, як строк захисту суб'єктивного права особи та наслідки його впливу, розгляда-

лася у працях відомих цивілістів О.Г. Брателя, І.Є. Енгельмана, М.А. Гурвіча, П.Д. Гуйвана, З.В. Ромовської, В.І. Цікало, О.В. Шовкової. Водночас у літературі значно менше уваги присвячено аналізу процесуального застосування позовної давності, дослідженню можливостей її застосування в досудовому врегулюванні спору та наслідкам фактичного впливу строку позовної давності.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення правового аналізу положень законодавства щодо застосування позовної давності, а також їх конкретизація з визначенням особливостей порядку застосування позовної давності судами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до частини 3 статті 267 ЦК України позовна давність може бути застосована судом за заявою сторони у спорі до моменту винесення ним рішення. Звідси очевидна складність механізму застосування позовної давності. По-перше, це суб'єктний склад: суб'єкт ініціювання – сторона у спорі (зазвичай цією стороною завжди є відповідач, адже лише у нього є зацікавленість щодо прийняття рішення судом про відмову в позові); суб'єкт застосування – суд (крім суду, законодавець не передбачив жодних альтернативних юрисдикційних органів, наділених правом застосувати позовну давність до спірних правовідносин, попередньо дослідивши всі умови впливу позовної давності). По-друге, в ході розвитку цивільних правовідносин позовна давність може бути

застосована лише на стадії їх судового розгляду, тобто якщо сторони вдаються до інших юрисдикційних чи неюрисдикційних способів захисту, вони не можуть самостійно чи за ініціативою органів державної влади застосовувати позовну давність до спірних правовідносин.

З огляду на це, необхідно розмежувати вплив позовної давності та настання наслідків її спливу. Для прикладу, особа звертається за захистом свого права після спливу строку позовної давності, про що вона та відповідач не знають, відповідно останній не заявляє клопотання про застосування позовної давності, а суд, позбавлений права самостійно ініціювати її застосування, вирішує спір та задовольняє позов. Це означає, що фактичне настання позовної давності, а саме момент її спливу, не породжує жодних юридичних наслідків. Юридично позовна давність настає з моменту застосування її судом на підставі заяви відповідача, і лише з цього моменту можуть настати наслідки її застосування. Однак момент фактичного настання позовної давності є ключовим для юридичного застосування позовної давності, адже саме правильність установлення цього моменту визначає, чи звернулася особа з позовом в межах строку позовної давності. Таким чином, фактичний вплив строку позовної давності не впливає на захист спірного правовідношення, проте лише з цього моменту існує певна ймовірність втрати особою права на примусове здійснення свого порушеного права в майбутньому. Тепер саме від волевиявлення відповідача під час судового процесу, від того, чи реалізує він своє суб'єктивне право на заявлення клопотання про застосування позовної давності, залежить захист права позивача після спливу строку позовної давності. Як бачимо, це право відповідача є процесуальним, оскільки воно не може бути реалізоване поза процесом.

Хоча позовна давність відноситься до матеріального права, проте реалізується вона шляхом вчинення процесуальних дій та породжує процесуальні юридичні факти [1, с. 16], які регламентуються нормами ЦК України, а саме – закріплюють правила щодо порядку вчинення процесуальних дій судом під час з'ясування обставин спливу позовної давності. Такими діями є: 1) звернення сторони спору під час судового розгляду із заявою про застосування позовної давності (ч. 3 ст. 267 ЦК України); 2) застосування судом позовної давності за заявою сторони (ч. 3 ст. 267 ЦК України); 3) вплив позовної давності, про застосування якої заявлено стороною у спорі, є підставою для від-

мови у позові (ч. 4 ст. 267 ЦК України); 4) якщо суд визнає поважними причини пропущення позовної давності, то порушене право підлягає захисту (ч. 5 ст. 267 ЦК України). Отже, інститут позовної давності, крім норм матеріального права, включає норми процесуального права, які регулюють взаємозалежні суспільні відносини, що підтверджує міжгалузевий характер досліджуваного інституту права.

Встановлення законодавцем застосування позовної давності лише судом є обґрунтованим та доцільним. По-перше, не можна говорити, що сторони можуть застосувати позовну давність самостійно на стадії досудового врегулювання спору між ними, оскільки кожна сторона зацікавлена у вирішенні питання щодо позовної давності на свою користь, тому самостійно прийняти об'єктивне рішення про її застосування вони не можуть. По-друге, не може бути виправданим застосування позовної давності за заявою сторони спору під час здійснення юрисдикційної форми захисту іншими органами державної влади, оскільки рішення органу державної влади поступається за юридичною силою судовому рішення, то будь-яка сторона спору, яка буде не згідна з рішенням на підставі застосування позовної давності, зможе оскаржити його в суді. По-третє, однією з цілей запровадження інституту позовної давності є полегшення роботи судів під час розгляду справ, які мали місце в минулому, оскільки вплив значної кількості часу з моменту порушення права впливає на можливість його захисту, надання доказів та доведення всіх обставин факту порушення. Отже, належність лише суду правомочності застосовувати позовну давність за заявою сторони у спорі є абсолютно правильною.

Як уже зазначалося, заява про застосування позовної давності подається стороною у спорі до винесення судом рішення. Проте жоден з кодексів: ЦК України та ЦПК України не передбачає обов'язкової форми її подання: чи шляхом усного клопотання, заявленого в судовому засіданні, чи шляхом складення окремого процесуального документа. Використання слова «зроблена» вказує на те, що заява може викладатись як в усній, так і в письмовій формі, на відміну від слова «подається», що є більш притаманним саме письмовій формі заяви [1, с. 15] (наприклад, ч. 1 ст. 119 ЦПК України). Але така невизначеність може впливати на якість судового процесу та прийняття ним справедливого рішення. Це стосується саме тих випадків, коли сторони заявляють клопотання про розгляд справи за їх відсутності. На нашу

думку, є два допустимих варіанти подання заяви про застосування позовної давності за певних умов: 1) особа може усно заявити про застосування позовної давності, якщо під час цього судового засідання був присутній позивач; 2) у разі розгляду справи за відсутності сторін особа подає письмову заяву (клопотання) про застосування позовної давності. У другому випадку особа може подати два різних клопотання або у клопотанні про розгляд справи за її відсутності зазначити прохання про застосування позовної давності.

Законодавець передбачає можливість подання такої заяви виключно сторонами спору. Відповідно до ч. 1 ст. 48 ЦПК України [10] сторонами в цивільному процесі є позивач та відповідач, але оскільки позивач не зацікавлений у застосуванні позовної давності, то заяву про застосування позовної давності може зробити лише відповідач. В юридичній літературі іноді виникають дискусії щодо наділення третьої особи правом на подання заяви про застосування позовної давності. Цивільний процесуальний кодекс України поділяє третіх осіб на дві групи: треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору та третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог. На думку, О.Г. Брателя, їх варто включити до осіб, які поряд зі сторонами у спорі мають право заявити про застосування позовної давності, оскільки вони наділені тими ж правами та обов'язками, що й позивач [1, с. 14]. Якщо розуміти цю пропозицію буквально, то ми не можемо з нею погодитися з наступних причин. Третя, особа яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, вступає у спір шляхом подання позову до однієї або декількох сторін (ч. 1 ст. 52 ЦПК України). Таким чином, в цієї особи є самостійна позовна вимога щодо предмета спору, яка може бути відмінна від позовної вимоги позивача. Відповідно до правової природи позовної давності, вона застосовується в разі порушення права особи, а тому в даному випадку суду необхідно буде встановити факт порушення права, на підставі якого третя особа висуває позовну вимогу та інші обов'язкові умови настання позовної давності. Таким чином, позовна давність тісно пов'язана із суб'єктивним складом правопорушення та впливає на захист суб'єктивного права особи, в якій виникає матеріально-правова вимога про захист порушеного права. Тому в меншій мірі, буде нелогічною та несправедливою можливість третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета позову, заявляти про застосування позовної давності до вимоги позивача. На підставі вищевикладеного,

ми пропонуємо встановити можливість для третіх осіб, що заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, звертатися про застосування позовної давності лише щодо тих вимог, які висунуті нею особисто. В тому випадку, якщо позовні вимоги третьої особи та однієї зі сторін співпадають, то звернена заява про застосування позовної давності повинна стосуватися лише тієї особи, яка звернулася із заявою, та не поширюється на тотожну вимогу особи, яка цієї заяви не зробила.

Що стосується можливості застосування позовної давності за заявою третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, то тут варто розділити погляди О.Г. Брателя, який вказує на недоцільність наділення третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, оскільки саме йменування третіх осіб вказує на те, що ними не заявляються самостійні вимоги щодо предмета спору, крім цього, законодавець визначає, що ухвалені рішення суду може лише вплинути на їхні права або обов'язки [1, с. 14–15].

Цивільним кодексом України також встановлені часові межі щодо звернення особи із заявою про застосування позовної давності. Таке звернення повинно бути зроблено до винесення судом рішення (ч. 3 ст. 267 ЦК України). Відповідно до положень ЦПК України поняття «винесення судового рішення» необхідно розуміти як «ухвалення судового рішення» в контексті ч. 1 ст. 244 ЦПК України, яка зазначає: «після судових дебатів суд виходить до нарадчої кімнати (спеціально обладнаного для ухвалення судових рішень приміщення) для ухвалення рішення, оголосивши орієнтовний час його проголошення». Отже, процедура винесення судового рішення означає ухвалення його судом з моменту виходу суду до нарадчої кімнати і закінчується його проголошенням у судовому засіданні. Однак ЦПК України визначає інший момент можливості подання сторонами доказів та клопотань (заяв), які підлягають доведенню та з'ясуванню, ще до проведення судових дебатів, а саме – до постановлення судом ухвали про закінчення з'ясування обставин справи та перевірки їх доказами: «вислухавши додаткові пояснення і вирішивши заявлені при цьому клопотання учасників справи, суд постановляє ухвалу про закінчення з'ясування обставин справи та перевірки їх доказами і переходить до судових дебатів» (ч. 3 ст. 241 ЦПК України). Оскільки для застосування позовної давності суду необхідно з'ясувати низку обов'язкових обставин (належність суб'єктивного права особи, факт порушення цього права,

дотримання строку позовної давності, підстави для зупинення і переривання строку позовної давності або наявність поважних причин його пропуску), то відповідно до положень ЦПК України особа повинна звернутися з клопотанням (заявою) про застосування строку позовної давності до моменту постановлення судом ухвали про закінчення з'ясування обставин справи та перевірки їх доказами, а не до винесення (ухвалення) рішення у справі. Таким чином, ми спостерігаємо колізію норм двох кодексів, щодо регулювання права сторони спору на звернення із заявою про застосування позовної давності. З метою правильного та однакового застосування норм матеріального та процесуального права та для врегулювання даної колізії пропонуємо внести зміни до ч. 3 ст. 267 ЦК України та викласти в такій редакції: *«Позовна давність застосовується судом лише за заявою сторони у спорі, зробленою до постановлення ним ухвали про закінчення з'ясування обставин справи та перевірки їх доказами»*.

В юридичній літературі постійно триває дискусія щодо наслідків, пов'язаних із застосуванням позовної давності, а саме – щодо предмета її погашувальної (припиняючої) функції. Позовна давність стосується права на позов у матеріальному розумінні, під яким розуміють право вимагати від суду винесення рішення про захист порушеного суб'єктивного права, і права отримати такий захист [9, с. 143], тобто це право на примусове здійснення вимоги позивача через суд. Відповідно, закінчення строку позовної давності позбавляє сторону можливості вимагати примусового здійснення права через суд, але не позбавляє права звернутися за захистом до суду взагалі, оскільки для подачі позовної заяви до суду про захист порушеного суб'єктивного права законодавець ніяких строків не встановлює [9, с. 142].

Проте не всі науковці задовольняються позицією щодо припинення права на позов у матеріальному розумінні із застосуванням позовної давності. Ще однією важливою, особливо з практичної точки зору, є проблема з'ясування щодо існування суб'єктивного права незалежно від права на позов. Позиції науковців з питання припинення суб'єктивного права разом із припиненням права на судовий захист також різняться.

Ще римські юристи розходилися в поглядах щодо цього питання. Деякі з них поділяли думку про припинення суб'єктивного права разом із правом на позов, інші заперечували, вказуючи, що якщо випаде можливість без позову здійснити право, то здійснення його повинно бути

допущено. Підтвердженням цьому було існування в римському праві так званих *obligationes naturales* – зобов'язань, що позбавлені позову, які в разі їх виконання вважалися дійсними [7, с. 323]. Тобто ми бачимо можливість існування права на позов окремо від самого суб'єктивного права ще в римському праві. Також прихильниками даної позиції були І.Є. Енгельман [12, с. 399] та Г.Ф. Шершеневич [11, с. 183], які вважали, що дія позовної давності полягає в тому, що особа, яка не пред'явила позов про захист свого права протягом встановленого строку, втрачає не лише право пред'явити позов, а разом з ним і саме право, яке охороняється позовом. Таке бачення позовної давності І.Є. Енгельманом та Г.Ф. Шершеневичем пояснюється його відповідністю тогочасному законодавству.

Тривалий час через теоретико-правові та політичні причини найбільш підтриманою була думка М.А. Гурвіча, відповідно до якої відносини, що позбавлені позовної сили, не являються правовідносинами, бо право, яке нездатне перейти в стан права на позов, не є правом. Відповідно, науковець вважав право на позов у матеріальному розумінні суб'єктивним цивільним правом у тому стані, в якому воно здатне до примусової реалізації з боку зобов'язаної особи, а здатність права переходити в такий стан характерна для будь-якого суб'єктивного права [5, с. 145].

Водночас підтримка науковцями теорії належності права на позов до складу суб'єктивного цивільного права не відповідала положенням законодавства щодо неможливості боржника вимагати повернення виконаного зобов'язання після спливу позовної давності (ст. 47 ЦК УРСР 1922 р., ст. 82 ЦК УРСР 1963 р.), тому що це призвело до проблеми визначення наслідків спливу позовної давності. Такі положення законодавства в подальшому, змінили думки науковців щодо питання наслідків позовної давності, більшість з них (З.В. Ромовська [8, с. 183], П.Д. Гуйван [4, с. 49]) дійшли висновку, що зі спливом позовної давності погашається лише право на позов (у матеріальному розумінні).

З наукових досліджень випливає, що об'єктом дії позовної давності є право на позов у матеріальному розумінні, яке є самостійним правом і реалізується в межах охоронного правовідношення уповноваженою законом особою, чиє право порушене [6, с. 88].

Висновки. Отже, позиція науковців щодо погашення зі спливом позовної давності лише права на позов (у матеріальному розумінні) є більш

обґрунтованою та відповідає функції позовної давності. Адже вплив позовної давності не погашає саме суб'єктивне цивільне право, а позбавляє його примусового захисту [2, с. 233], а цим унеможлиблює його примусове здійснення [3, с. 84]. Отже, незважаючи на таке послаблення юридичного захисту права, законодавець не визнає пропускання строку позовної давності як підставу для

припинення суб'єктивного матеріального права, адже у боржника завжди є можливість виконати зобов'язання в добровільному порядку після спливу позовної давності, і таке виконання не підлягає поверненню з посиланням на пропускання строку позовної давності, що свідчить про збереження самого суб'єктивного права в юридично ослабленому стані.

Список літератури:

1. Братель О. Вплив норм матеріального права на реалізацію процесуальних юридичних фактів у процесі здійснення цивільного судочинства. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 12. С.10–18.
2. Гражданское право. Часть первая: учебник / под ред. А.Г. Калпина, А.И. Масляева. Москва: Юристъ, 2003. 536 с.
3. Гражданское право: учебник / под ред. С.П. Гришаева. Москва: Юристъ, 1999. 484 с.
4. Гуйван П.Д. Позовна давність: монографія. Харків: Право, 2012. 448 с.
5. Гурвич М.А. Право на иск. Москва, 1949. 214 с.
6. Лебедева К. Ю. Исковая давность в системе гражданско-правовых сроков: дисс. ... на соискание научн. степени канд. юрид. наук: 12.00.03. Томск, 2003. 243 с.
7. Мейер Д.И. Русское гражданское право: в 2 ч. Ч. 1. Москва: «Статут», 2003. 831 с.
8. Цивільне право: підручник для студентів юрид. вузів та факультетів. Київ: Вентурі, 1997. 544 с.
9. Бірюков І.А., Заїка Ю.О., Співак В.М. Цивільне право України: Загальна частина. Київ: Наукова думка, 2000. 304 с.
10. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. №1618-15. / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення 07.01.2018)
11. Шершеневич Г.Ф. Курс гражданського права. Тула: Автограф, 2001. 720 с.
12. Энгельман И.Е. О давности по русскому гражданскому праву: Историко-догматическое исследование. Москва: «Статут», 2003. 511 с.

ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ИСКОВОЙ ДАВНОСТИ И ЕЁ ВЛИЯНИЕ НА СУБЪЕКТИВНОЕ ПРАВО ЛИЦА

В статье исследуются особенности реализации права стороны спора на обращение о применении исковой давности. Автор определяет исключительную компетентность суда на применение исковой давности. Также осуществлено обоснование нецелесообразности ее применения другими юрисдикционными и неюрисдикционными органами. Критике подвергнуто законодательное определение предельного момента подачи лицом заявления о применении исковой давности, которое осуществляется в процессуальном порядке и противоречит положениям Гражданского процессуального кодекса Украины. В статье автор определяет, что объектом исковой давности есть право на иск в материальном смысле – это право на принудительное осуществление требования истца через суд.

Ключевые слова: *исковая давность, требования, субъективное право, стороны спора, право на иск.*

FEATURES OF APPLICATION OF LIMITATION PERIOD AND ITS INFLUENCE ON SUBJECTIVE RIGHT OF PERSON

The article examines the peculiarities of the realization of the right of the parties to the dispute to apply for the application of the limitation period. The author determines the exclusive province of the court regarding the application of the requirement of limitation period and justifies the inappropriate use of it by other jurisdictional and non-judicial bodies. The article criticizes the legally determination of deadline of presentation in court the application of a limitation period, which is executed in a procedural order, and contradicting the arrangements of the Civil Procedural Code of Ukraine Also, it is determined in which cases the written form of application for the using of the limitation period is mandatory. In the article, the author determines that the object of limitation period is the right to a claim in the material sense - this is the right to enforce the claim of the plaintiff through the court

Key words: *limitation period, requirements, subjective right, parties to the dispute, right to claim.*